

Ἐπιλεγόμενα

«*Νενίκηνται τῆς φύσεως οἱ ὄροι*»¹

Ἡ ἐλευθερία καὶ ὁ Ἄ(ἄ)λλος

Ἀλεξάνδρου Κατσιάρα*

Μὲ ἀφορμὴ τῆ συμπλήρωση διακοσίων ἐτῶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821, εἰσηγηθήκαμε στὴ Συντακτικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ περιοδικοῦ *Θεολογία* τὴν πραγματοποίησι ἀφιερώματος στὴν ἐλευθερία, ποὺ ὀδήγησε στὴν ἔκδοσι τριῶν τευχῶν.

Ἡ ἐλευθερία, ἂν καὶ εἶναι τὸ πλέον ζωτικὸ ἀνθρώπινο ζήτημα, ἐν τούτοις δὲν ὑπάρχει συμφωνία στὸν ὀρισμὸ τῆς, πρᾶγμα ποὺ δείχνει τὸ εὖρος, τὴ δυναμικὴ, τὸ δυσεπίλυτό τῆς². Ὁ ὀρισμὸς τῆς ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν ἐκάστοτε καὶ ἐκασταχοῦ ἰσχύουσα κοσμοθεωρία. Στὸ ὄνομα τῆς ἐλευθερίας ἔχουν γίνεи τὰ πλέον σπουδαῖα, ἀλλὰ καὶ τὰ πλέον τραγικὰ πράγματα. Ἡ ἐλευθερία συνδέεται θεμελιωδῶς μὲ τὴν ἐξήγησι τοῦ κακοῦ καὶ τὴν ἀπαλλαγὴ ἀπὸ αὐτό³, τὸν πόνο κ.λπ.

Εἶναι ἀπὸ τὰ πλέον δυσεπίλυτα ἀνθρώπινα ζητήματα διότι, ἐνῶ ὅταν λέμε «εἶμαι ἐλεύθερος» ἐννοοῦμε ὅτι μπορῶ νὰ κάνω ὅ,τι θέλω, ἐν τούτοις γιὰ τὸν ἄνθρωπο ὑπάρχουν φυσικὰ ὄρια: (α) τὸ δεδομένο τῆς ὑπάρξεως/γεννήσεως του καὶ (β) ἡ ἀπειλὴ τοῦ θανάτου. Ὑπάρχουν

* Ὁ Ἀλέξανδρος Κατσιάρας εἶναι Διευθυντὴς Συντάξεως τοῦ περιοδικοῦ *Θεολογία*.

1. Εἰρμὸς θ' ᾠδῆς, Κανόνας τῆς ἑορτῆς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου.

2. W. J. Schelling, *Ἔρευνες γιὰ τὴν οὐσία τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας*, μετάφρ. Χρ. Μαρτσέλος, ἐκδ. Ἰνδίκτος, Ἀθῆναι 1997, σ. 36.

3. Aug. *Confessiones* VII, 3, 4. Βλ. Ἄγ. *Αὐγουστίνου Ἐξομολογήσεις*, Εἰσαγωγὴ – Μετάφρασι – Σχόλια Φραγκίσκη Ἀμπατζοπούλου, τόμ. Α', Βιβλία I-VII, ἐκδ. Πατάκη, Ἀθῆναι 1999, σ. 294. Βλ. καὶ Ν. Μπερδιάγιεφ, *Πνεῦμα καὶ ἐλευθερία*, *Δοκίμιον χριστιανικῆς φιλοσοφίας*, μετάφρ. Μητρ. Σάμου Εἰρηναῖος, Ἀθῆναι 1952, σ. 183.

ὅμως καὶ ἄλλες ἐκ τῶν προτέρων πραγματικότητες, ὁ Ἄ(ἄ)λλος, ὅπου προσκρούει ἡ ἐλευθερία μας, μὲ ἀποτέλεσμα αὐτὲς νὰ γίνονται ἡ «κόλασή» μας⁴.

Ἡ ἐλευθερία σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο φαίνεται νὰ ἔρχεται ἀντιμέτωπη μὲ τὴν ἀναγκαιότητα. Αὐτὴ ἡ Ἀναγκαιότητα παραπέμπει στὰ φυσικὰ ὄρια, σὲ αὐτὸ ποὺ οἱ ἀρχαῖοι φιλόσοφοι ἀποκαλοῦσαν οὐσία⁵, ἡ ὁποία –ὅπως θὰ δοῦμε– προηγείται τῆς ἐλευθερίας. Στὸ «Προλογικό» τοῦ τεύχ. 92, 3 (2021) τῆς Θεολογίας, εἶδαμε τὸ ζήτημα τῆς ἐλευθερίας ἐπιγραμματικὰ μέσα ἀπὸ κάποιες φιλοσοφικὲς σχολὲς τῆς ἀρχαιότητας καὶ ἐπιβεβαιώσαμε μέσα ἀπὸ ἕναν χῶρο οἰκεῖο τὴν πολυπλοκότητά της ὅσο καὶ τὶς διαφοροποιήσεις της, ποὺ σὲ κάθε σχολὴ ἀντιστοιχοῦσε μία διαφορετικὴ περὶ τοῦ θεοῦ ἀντίληψη.

Ὅμως παρὰ τὶς παραλλαγὲς καὶ τὴν ποικιλία τους, οἱ φιλοσοφικὲς σχολὲς τῆς ἀρχαιότητας ἔχουν καὶ κάποιες κοινὲς συνιστώσες ποὺ συνθέτουν ἕνα φιλοσοφικὸ σύστημα ποὺ τὸ χαρακτηρίζει ἡ νομοτέλεια, ὁ ντετερμινισμός. Μία κυρίαρχη κοινὴ ἀφετηρία εἶναι αὐτὴ τῆς ἀρμονίας, τοῦ κάλλους, τῆς αἰσθητικῆς. Ὁ Θεὸς δημιουργεῖ γιατί ἀποβάλλει τὸ χάος⁶, γι' αὐτὸ καὶ ἡ πράξη του εἶναι ἐν τέλει πράξη αἰσθητικῆς. Ἡ αἰσθητικὴ συνδέεται ἄμεσα μὲ αὐτὸ ποὺ βλέπουμε. Γι' αὐτὸν τὸν λόγο ἡ ὄραση, ἡ παρατήρηση, ἡ θεωρία ἐνὸς πράγματος ἔχει πρωταρχικὴ σημασία γιὰ νὰ γνωρίσει κάποιος τὴν οὐσία του, εἴτε ὅπως αὐτὴ παρουσιάζεται στὰ μάτια μας εἴτε στὴ βαθύτερὴ της σύσταση καὶ ἐκδοχὴ. Μὲ βία αὐτὸ τὸ κριτήριον, ἡ ἀλήθεια τῶν ὄντων στοὺς προσωκρατικὸς φιλοσόφους ἀναζητήθηκε ἀρχικὰ σὲ ὅ,τι βλέπουμε, καὶ ἐν συνεχείᾳ σὲ ἀρχὲς ὅπως ἡ ὕλη⁷, ὁ χῶρος, οἱ ἀπόλυτες, ἀγέννητες

4. Ὁ Jean-Paul Sartre λέγει χαρακτηριστικὰ: «Ἡ κόλασή μου εἶναι οἱ ἄλλοι» (J.-P. Sartre, *Κεκλεισμένων τῶν θυρῶν*, μετάφρ. Γρ. Γρηγορίου, [Θέατρο], ἐκδ. Αἰγόκερως, Ἀθήνα 1995).

5. Στὴν ἀριστοτελικὴ ὄντολογία, γιὰ παράδειγμα, ἐξετάζεται ἐνδελεχῶς ἡ πραγματικὴ φύση τοῦ ὄντος, ἡ οὐσία του, ἔννοιες ποὺ πρῶτος εἰσήγαγε ὁ Σταγείριτος φιλόσοφος. Βλ. Κ. Ρουσιῖδη, «Ἡ φιλοσοφικὴ σκέψη τοῦ Ἀριστοτέλη τότε καὶ σήμερα: Ἡ ἀριστοτελικὴ ὄντολογία καὶ τελεολογία», *Conatus* 2, 1 (2017), σσ. 117-126, ἐδῶ σ. 119.

6. Πρβλ. Ἡσιόδου *Θεογονία*, στ. 116-123, ὅπου τὸ Χάος, ἡ Γαῖα καὶ ὁ Ἔρος ἀποτέλεσαν τὴν πρωταρχικὴν τριάδα ἀπ' τὴν ὁποία γεννήθηκαν οἱ θεοὶ τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας («ἤτοι μὲν πρῶτιστα Χάος γένετ' αὐτὰρ ἔπειτα / Γαῖ' εὐρύστερονος, ... ἡδ' Ἔρος, ὃς κάλλιστος ἐν ἀθανάτοισι θεοῖσι...»).

7. Π.χ. τὰ τέσσερα στοιχεῖα ποὺ δημιουργοῦν τὸν κόσμον (γῆ, νερό, φωτιὰ καὶ ἀέρα)

Ἰδέες, ποὺ προϋπάρχουν ἀκόμη καὶ τοῦ δημιουργοῦ Θεοῦ, ὅπως μᾶς εἶπε ὁ Πλάτων⁸. Συνέπεια αὐτῶν εἶναι ἓνα δεύτερο κοινὸ στοιχεῖο γιὰ τὸν ἀρχαῖο Ἑλληνα: ἡ πρόταξη τῆς γνώσης, ποὺ ξεκινᾷ ἀπὸ αὐτὸ ποὺ βλέπει κάποιος, ἀπὸ αὐτὸ ποὺ ἀντιλαμβάνεται μὲ τὶς αἰσθήσεις του⁹.

Ὁ Ἡράκλειτος εἶναι ὁ πρῶτος ποὺ θὰ χρησιμοποιήσῃ τὸν ὄρο *κόσμος*¹⁰ γιὰ νὰ περιγράψῃ ὅ,τι ἀπέδιδε καὶ αὐτὸς μέχρι τότε μὲ τὸν ὄρο *φύση*, φυσικὸ περιβάλλον, καθὼς στὴ φύση, πέρα ἀπὸ τὴν *εὐταξία*, ἀναγνώριζε μία αἰσθητικὴ ὁμορφιά, ἀποτυπώνοντας ἔτσι τὴν κοινὴ συνισταμένη τῆς ὁμορφιάς, τοῦ κάλλους. Ἡ φύση εἶναι στολίδι, *κόσμημα* (ἐκ τοῦ ρ. *κοσμέω* -ῶ).

Ὅμως ἡ οὐσία προσδιορίζει καὶ προδιαγράφει τὰ ὅρια ἐνὸς ὄντος καὶ τὸ εὖρος τῆς ἀνάπτυξής του. Διότι ἡ οὐσία εἶναι κάτι ποὺ παραμένει σταθερὸ καὶ ἀπαρασάλευτο, ἀμετάβλητο καὶ κλειστό. Εἶναι κάτι ποὺ δὲν ἀφήνει περιθώριο στὴν ἀλλαγὴ, τὴ μεταβολή, τὴ μεταμόρφωση¹¹, στὴν ἐλευθερία ἐν τέλει, στὸ νὰ κάνω ὅ,τι θέλω.

Ὁ ἀρχαῖος Ἑλληνας τοποθετήθηκε ἀπέναντι στὸ κακὸ μὲ πολλοὺς τρόπους¹². Προσπάθησε νὰ ἐξηγήσῃ τὰ δεινὰ καὶ τὰ πάθη τῶν ἀνθρώπων, ποὺ ἀντὶ νὰ μειώνονται διαρκῶς πολλαπλασιάζονται. Προσανατολίσθηκε στὴ λύση ὅτι ἡ ἀλήθεια τῶν ὄντων βρίσκεται στὴν ἀρχικὴ τους φύση – ἐξ οὗ καὶ κάθε ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ χαρακτηρίζεται

στὴ θεωρία τοῦ Ἐμπεδοκλέους τοῦ Ἀκραγαντίνου, ἢ τὸ *αἰεῖζων* πῦρ τοῦ Ἡρακλείτου.
8. Βλ. τὴν πλατωνικὴ θεωρία τῶν Ἰδεῶν ποὺ ἀναπτύσσεται στὴν Πλάτ. *Πολιτεία* (514a-520e) μὲ τὸν περίφημο ἀλληγορικὸ μῦθο τοῦ σπηλαίου.

9. Ἀριστ. *Μετὰ τὰ φυσικά*, 980a, 21: «τὸ ὄραν αἰρούμεθα ἀντὶ πάντων».

10. Βλ. Ἡρακλείτου *Περὶ φύσεως*, ἀπ. 30 (Diels-Kranz): «κόσμον τόνδε, τὸν αὐτὸν ἀπάντων, οὔτε τις θεῶν οὔτε ἀνθρώπων ἐποίησεν, ἀλλ' ἦν αἰεὶ καὶ ἔστιν καὶ ἔσται πῦρ αἰεῖζων, ἀπτόμενον μέτρα καὶ ἀποσβεννύμενον μέτρα».

11. Βλ. Ἄλ. Κατσιάρας, «Προλογικὸ. Ἐλευθερία», *Θεολογία*, τ. 92, 3 (2021), σσ. 5-10, ἐδῶ σ. 8.

12. Μὲ τὴ φράση: «οὐδεὶς ἐκὼν κακός» [παράφραση τῶν χωρίων: «οὐδ' ἔστι τοῦτο, ὡς ἔοικεν, ἐν ἀνθρώπου φύσει, ἐπὶ ᾧ οἶεται κακὰ εἶναι ἐθέλειν ἰέναι ἀντὶ τῶν ἀγαθῶν» (Πλάτ. *Πρωταγόρας* 358d) καὶ «οὐ γὰρ ἐκὼν ἀμαρτάνει» (Πλάτ. *Πολιτεία* 589c), ποὺ ἀποδίδονται στὸν Σωκράτη ἀπὸ τὸν Πλάτωνα], ἐκδηλώνεται ἡ πεποίθηση ὅτι κανένας ἀνθρώπος δὲν πράττει τὸ κακὸ μὲ τὴ θέλησή του, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι κανείς, ἐνῶ γνωρίζει ὅτι κάτι εἶναι κακὸ, δὲν τὸ πράττει. Ὁ Σωκράτης ὑποστήριξε ὅτι μόνον μὲ τὴ γνώση τοῦ πραγματικὰ καλοῦ καὶ τοῦ πραγματικὰ κακοῦ (ἄποψη ποὺ συνδέεται μὲ τὴν ιδέα τῆς ὑπάρξεως μιᾶς ἀντικειμενικῆς ἀλήθειας) μπορεῖ νὰ ἀποφεύγει κάποιος τὸ κακὸ, ἀναγνωρίζοντας τὴ γνώση αὐτὴ ὡς ἀρετὴ.

έκ-πτωση από κάτι καλύτερο σε κάτι χειρότερο. Γι' αυτό ο χρόνος δεν μπορεί να φέρει κάτι καλύτερο από το αρχικό. Συνεπώς, στο αρχικό παρελθόν πρέπει να αναζητούνται οι ριζικές αρχές που συγκρότησαν και διέπουν τον κόσμο, δηλαδή οι ιδέες, ή αρμονία, ή λογική και ή τάξη, και προς τις οποίες ο έκπτωτος κόσμος πρέπει να επιστρέψει. Για τον λόγο αυτόν το παρελθόν αποθεώνεται, εξιδανικεύεται. Αυτό φαίνεται στη χαρακτηριστική περιγραφή του Ήσιόδου στο διδακτικό έπος του *Έργα και ημέραι*, που χρησιμοποιεί ονομασίες από μέταλλα, εκτός μιᾶς εξαιρέσεως, για να δηλώσει την έκπτωση και υποβάθμιση του ανθρώπου¹³. Παρόμοια υποστηρίζει και ο Όβιδιος¹⁴ αργότερα στις *Metamorphoses* του, εξ ου και η φράση: «ὀβιδιακὲς μεταμορφώσεις».

Στην κλασική αρχαιότητα το εὖρος τῆς ἐλευθερίας περιορίσθηκε στην ἄσκησή της στην πόλη-κράτος (πολιτικὴ ἀνεξαρτησία) ἢ, ὅπως στους Στωικούς, ἐξαντλήθηκε στὰ ὅρια τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας. Ἡ ἐλευθερία ἔφθανε μέχρι ἐκεῖ πού δεν προσβάλλονταν ἡ ἀρχικὴ φυσικὴ ἀρμονία τοῦ σύμπαντος κόσμου, ἡ ἠθικὴ τάξη, τὸ μέτρο καὶ ὁ νόμος, ἡ εἰμαρμένη στην ὁποία υπέκειντο ἅπαντες, ἄνθρωποι καὶ θεοί, ἡ χρεια καὶ ἡ ἀναγκαιότητα¹⁵. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ τιμωρία τῆς Ἀντιγόνης, ὅταν τολμᾷ νὰ ἀψηφήσει τὸν νόμο τοῦ Κρέοντος¹⁶. Κάθε συμπεριφορὰ μὲ τὴν ὁποία προσπαθοῦσε νὰ ὑπερβεῖ τὴ φύση του καὶ νὰ ἐξισθεῖ μὲ τοὺς θεοὺς ὁ ἄνθρωπος, ἐπειδὴ ὑπερέβαινε τὸ δεδομένο ἀνθρώπινο μέτρο, ἐθεωρεῖτο προσβολή, ὕβρις κατὰ τῶν θεῶν καὶ ἐτιμωρεῖτο ἀπὸ τὴν ἄτη, πού στοὺς τραγικοὺς συμπύπτει μὲ τὸ ἔργο τῆς νεμέσεως καὶ

13. Ήσιόδου *Έργα και ημέραι*, στ. 109-201, ὅπου παρουσιάζονται σὲ φθίνουσα σειρά τὰ πέντε γένη τῶν ἀνθρώπων: χρύσειον, ἀργύρειον, χάλκειον, ἠρώων θεῖον γένος καὶ σιδήρειον.

14. Ὁ Όβιδιος ἀκολουθεῖ τὸν παρόμοιο μὲ τὸν ἠσιόδειο μῦθο τῶν Τεσσάρων Γενεῶν στὸ βιβλίο 1, 89-150 τῶν *Μεταμορφώσεων*, παραλείποντας τὸ ἥρωικὸ γένος.

15. Βλ. Π. Ἰ. Ἡλιόπουλος, *Ἡ Εἰμαρμένη στην ἀρχαία φιλοσοφία. Μεταφυσικές – Φυσικές – Γνωσιολογικές – Ἠθικές Θεωρήσεις*, ἐκδ. Καρδαμίτσα, Ἀθήνα 2022.

16. Βλ. Β. Μ. W. Knox, *The Heroic Temper: Studies in Sophoclean Tragedy*, University of California Press, Berkeley & Los Angeles 1964, σ. 96 κ.έ: «[Ἡ Ἀντιγόνη] ἐπικαλεῖται τὴ θεϊκὴ δικαιοσύνη, πού εἶναι ἀνώτερη ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπινους νόμους καὶ τὸν ὀφειλόμενο σεβασμὸ στοὺς νεκροὺς καὶ τοὺς χθόνιους θεοὺς (Αντ. 519, 749) [...]. Στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ πραγματικότητα, ὅμως, ἡ σχέση ἀνάμεσα στὸ θεῖον καὶ τὴν φύσιν, εἶναι ἰδιαιτέρα στενὴ».

τῶν Ἑρινύων ποὺ τιμωροῦν τοὺς δράστες «κακῶν πράξεων»¹⁷, ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ Ὁρέστη¹⁸. Ἡ ἀντίδραση τῶν θεῶν δείχνει πόσο πολὺ εἶναι συνδεδεμένοι μὲ τὸν κόσμο ἀφοῦ, παρόμοια μὲ τοὺς ἀνθρώπους, ἡ «ἀξιοπρέπεια» τους προσβάλλεται, πόσο εὐμετάβολοι εἶναι καὶ καθόλου ἄμοιροι παθῶν.

Καὶ οἱ θεοὶ ἀκόμη θεωρήθηκαν δέσμιοι τῆς ἀναγκαιότητας αὐτῆς καθ' ἑαυτήν, ἥτοι τῆς διατήρησης τῆς τάξεως καὶ ἁρμονίας, στοιχείων προϋπαρχόντων τῶν θεῶν, ὅπως ὑποστηρίζουν οἱ προσωκρατικοὶ καὶ ὁ Πλάτων, ἐνῶ τὴν ἐποχὴ τῶν τραγικῶν ἡ ἐλευθερία τῶν θεῶν εἶναι δέσμια τοῦ δικαίου, τῆς ἠθικῆς, ἀφοῦ: «εἰ θεοὶ δρωσιν αἰσχρόν τι οὐκ εἰσὶν θεοί»¹⁹. Γι' αὐτὸν τὸν λόγο καὶ θεοὶ, ὅπως ὁ Προμηθεὺς, ὑπόκεινται στὴν τιμωρία ὅταν ὑπερβαίνουν ὑφιστάμενα ὄρια, ὅταν ὑπερέβαιναν τὴν καθορισμένη τάξη των²⁰.

Ἀλλὰ ἐκεῖ ποὺ δοκιμάστηκε ἡ ἐλευθερία στοὺς ἀρχαίους, ὅπως καὶ παντοῦ, ἦταν στὸ ἀδυσώπητο τοῦ θανάτου²¹! Γιατί, τί ἐλευθερία μπορεῖ νὰ ἔχει ὁ ἄνθρωπος ὅταν δὲν δύναται νὰ ζήσει, ἐνῶ τόσο πολὺ τό ἐπιθυμεῖ, ὅπως χαρακτηριστικὰ μᾶς λέγει ὁ ποιητικὸς λόγος τοῦ Πινδάρου: «Ἐφήμεροι τί εἶναι κανεῖς καὶ τί δὲν εἶναι; Ἴσκιος ὄνειρου ὁ ἄνθρωπος. Μὰ σὰν τὸν βρεῖ αἴγλη θεόσταλη, φέγγος λαμπρὸ τὸν ἀγκαλιάζει, κι εἶναι γλυκύτατη ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου»²². Ὁμοίως τὸ ἴδιο δείχνει καὶ ἡ λαϊκὴ παροιμία: «Χίλια μύρια βάσανα, γλυκὸς ὁ ἐπάνω κόσμος». Ἀντιστεκόμαστε στὰ γηρατεία, ἀλλὰ δὲν μποροῦμε νὰ τὰ ἀποφύγουμε. Βελτιώνουμε τὸ σῶμα μὲ κοσμητικὲς ἐπεμβάσεις²³ ἢ ἄλλους τρόπους,

17. Γιὰ τὸ ζήτημα τῆς ὕβρεως καὶ τῶν συνακόλουθων ἄτης, νεμέσεως, τίσεως βλ. μεταξὺ πολλῶν, Σπ. Καλαμάκης, *Ἵβρις*, ἐκδ. Ἀγγελάκη, Ἀθήνα 2017.

18. Βλ. Αἰσχύλου *Χορηφόροι καὶ Εὐμενίδες καὶ Εὐριπίδου Ὁρέστης*.

19. Εὐρ. *ἀπ.* 5.

20. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ Προμηθέα, τοῦ παλαιοῦ θεοῦ τῶν Τιτάνων ποὺ τιμωρεῖται σκληρὰ ἀπὸ τὸν νέο θεό, τὸν Δία: βλ. Ἡσιόδου *Θεογονία*, στ. 507-569 καὶ Αἰσχύλου *Προμηθεὺς Δεσμώτης*, στ. 436-506.

21. Εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὰ γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ τὰ ἐπιτύμβια ἐπιγράμματα: βλ. *Παλατινὴ Ἀνθολογία*, βιβλίο VII, ποὺ περιέχει 748 ἐπιτύμβια ἐπιγράμματα – πραγματικὰ ἢ φανταστικὰ– σὲ τάφους γνωστῶν καὶ ἀγνώστων προσώπων.

22. Πινδάρου *Πυθιονικοί*, VIII, στ. 95-97: «ἐπάμεροι τί δέ τις; τί δ' οὐ τις; σκιᾶς ὄναρ / ἄνθρωπος. ἀλλ' ὅταν αἴγλα διόσδοτος ἔλθῃ, / λαμπρὸν φέγγος ἔπεστιν ἀνδρῶν καὶ μείλιχος αἰών» (βλ. Πινδάρου «Πυθιονικοί», μετάφρ. Γ. Οἰκονομίδης, εἰσαγωγή & σχόλια Δ. Ἰακώβ, ἐκδ. Βικελαία Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη, Ἡράκλειο 1994).

23. A. Lemma, *Tattoo, Piercing Botox, Cosmetic* (Ἑλληνικὴ ἔκδοση: *Κάτω ἀπὸ τὸ Δέρμα*).

ἀλλὰ τὸ εὖρος τῆς ὅποιας βελτίωσης καθορίζεται κι αὐτὸ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν πεπερασμένη μας φύση. Ὅλα συμβαίνουν πάνω σὲ μία δεδομένη βιολογικὴ στόφα, καμβᾶ.

Οἱ πρόγονοί μας ἀντιμετώπισαν τὸν θάνατο στοιχισμένοι στὴν εὐρύτερη ἀντίληψη τῆς ἐποχῆς ὅτι ἡ οὐσία τῶν ὄντων προηγείται καὶ τὰ προκαθορίζει. Ἐπομένως ἡ ἐλευθερία, ἀφοῦ δὲν προηγείται, ὑπολείπεται. Ὅποτε, ἂν καὶ μὲ ποικίλες διαφοροποιήσεις καὶ διαβαθμίσεις ποὺ δὲν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ ἀναφερθοῦν, δὲν εἶχαν πολλὲς ἐπιλογές. Ἡ θὰ συμβιβάζονταν μὲ τὰ ὅρια ποὺ θέτει ἡ ἀνθρώπινη φύση, καὶ ὡς ἐκ τούτου θὰ πρόβαλλαν τὴν ἀντίληψη ὅτι ὁ θάνατος εἶναι κάτι φυσιολογικό, ἢ θὰ ἀρκοῦνταν στὴ βιολογικὴ διαίωσιση τοῦ ἀνθρωπίνου γένους (Ἀριστοτέλης)²⁴ εἴτε θὰ ἰσχυρίζονταν ὅτι ὁ ἄνθρωπος φέρει ἐξ ὑπαρχῆς κάτι ἀθάνατο, κάτι ποὺ δὲν πεθαίνει ποτέ, τὴν ἀθάνατη ψυχὴ, πράγμα ποὺ τὸν κάνει ἰσόθεο (Πλάτων). Ὁ ἄνθρωπος γνωρίζει τὸ θεῖο μέσω τοῦ ἰδίου του τοῦ ἑαυτοῦ, μέσω τοῦ νοῦ, τῆς ψυχῆς, ἡ ὁποία διασώζει τὶς ιδέες καὶ τὴν ὑψιστὴ ιδέα τοῦ ἀγαθοῦ. Μάλιστα στὸν *Τίμαιο* ὁ θεὸς καλεῖται δημιουργός, πατὴρ ἀλλὰ καὶ νοῦς²⁵.

Ὅμως οἱ παραπάνω λύσεις κινοῦνται ὅλες στὸ ἐπίπεδο τῆς φύσεως, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ ἀνθρώπινη ἐλευθερία νὰ μὴ μπορεῖ νὰ ἀρνηθεῖ ἢ νὰ ἀλλάξει οὐσιαστικὰ τίποτε. Ἡ ἐλευθερία ἐδῶ εἶναι φυσικὴ, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι μπορεῖ νὰ ἀσκηθεῖ στὸ μέτρο ποὺ ἡ φύση τῆς ἐπιτρέπει. Γιὰ τὸν λόγο αὐτόν, στοὺς Ἀθηναίους φάνηκε ὅχι ἀπλῶς ἀδιανόητο, ἀλλὰ τρελό, παρανοικὸ καὶ ἀπερίσκεπτο τὸ κήρυγμα τοῦ ἀποστόλου Παύλου στὴν Πνύκα περὶ ἀναστάσεως σωμάτων.

Μία ἐλευθερία ὅμως ὑποτεταγμένη σὲ προϋπάρχουσες πραγματικότητες, σὲ ἀπρόσωπες θεότητες, ἀρχὲς ὅπως ιδέες, ὕλη, πανδεχές²⁶, ἀναγκαιότητα, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι μία πλήρης ἐλευθερία, δὲν μπορεῖ κἂν νὰ εἶναι ἐλευθερία. Μέσα σὲ αὐτὸ τὸ ἀρχαιοελληνικὸ πλαίσιο, ποὺ ἄλλοτε παρουσιάζεται ὡς μονιστικὸ καὶ ἄλλοτε ὡς δυϊστικὸ, κάνει τὴν

Μία φυχαναλυτικὴ μελέτη τῆς τροποποίησης τοῦ σώματος, μετάφρ. Κ. Ζερβός, ἐκδ. Ἄρμος, Ἀθήνα 2016, σ. 29).

24. Ἀριστοτέλους, *Περὶ ζώων γενέσεως*, 731b, 32-732a, 1.

25. Πλάτ. *Τίμαιος* 41a: «θεοὶ θεῶν, ὧν ἐγὼ δημιουργὸς πατὴρ τε ἔργων» 68e: «ὁ τοῦ καλλίστου τε καὶ ἀρίστου δημιουργός» βλ. καὶ 48a, 69c.

26. Πλάτ. *Τίμαιος* 51a.

ἐμφάνισή του ὁ χριστιανισμὸς ποὺ δίδει τὴ δική του ἀπάντηση. Μόνο ποὺ μέσα ἀπὸ τὴ συνάντηση ἑλληνισμοῦ καὶ χριστιανισμοῦ διαμορφώθηκαν σὺν τῷ χρόνῳ δύο βασικὲς ἐρμηνεῖες, ἡ μία τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἡ ἄλλη τῆς Δύσεως, ποὺ παρὰ τὰ κοινὰ σημεῖα των ὑπάρχει διαφορετικὴ ἐξήγηση τῶν πηγῶν, καὶ οἱ ὁποῖες ἐπηρέασαν τὸν πολιτισμὸ.

Ὅπως στὴν ἀρχαιότητα ἡ ἐλευθερία κατανοήθηκε ἐντὸς μιᾶς εὐρύτερης κοσμοθεωρίας, ὁμοίως καὶ στὸν χριστιανισμὸ γιὰ νὰ κατανοηθεῖ πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ ἐντὸς τοῦ θεολογικοῦ πλαισίου του. Κι αὐτὸ σὲ συνάφεια κυρίως μὲ τὸ τριαδολογικὸ δόγμα, μὲ τὸ ὁποῖο σχετίζεται ἄμεσα καὶ ἡ κοσμολογία καὶ ἡ ἀνθρωπολογία. Τηλεγραφικὰ θὰ ἀναφερθοῦμε πρῶτα στὸ πῶς οἱ Πατέρες στὴν Ἀνατολὴ ἐρμήνευσαν τὸ τριαδολογικὸ δόγμα, διαμορφώνοντας εἰς βάθος χρόνου αὐτὸ ποὺ πλέον ὀνομάζουμε ὀρθόδοξη θεολογία.

Οἱ Ἀνατολικοὶ Πατέρες, καὶ κυρίως οἱ Καππαδόκες, ἀσχολήθηκαν ἰδιαιτέρως μὲ τὸ θέμα τῆς ἐλευθερίας. Σύμφωνα μὲ τὶς ἐρμηνευτικὲς τοὺς θέσεις, ὁ Θεὸς εἶναι μὲν ἓνας, ἀλλὰ ὄχι μόνος. Εἶναι Τριαδικός: Πατὴρ ἀγέννητος, Υἱὸς γεννητὸς καὶ Πνεῦμα ἐκπορευτόν. Αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ εἶναι μοναδικά, ἀκοινώνητα. Σὲ αὐτὸ βοήθησε ἡ διάκριση ἀπὸ τοὺς Καππαδόκες Πατέρες τῶν ὄρων οὐσία καὶ ὑπόστασις καὶ ἡ ταύτιση τῆς ὑποστάσεως μὲ τὸ πρόσωπον. Ἔτσι, πρόσωπο δὲν εἶναι κάτι ποὺ προστίθεται σὲ ἓνα ὄν, εἶναι «αὐτὴ ταύτη ἡ ὑπόστασις τοῦ ὄντος»²⁷. Ἐπιπλέον, κατὰ τὸν Μ. Βασίλειο δὲν ὑπάρχει οὐσία ἀπρόσωπος²⁸, κατὰ δὲ τὸν Ἰω. Δαμασκηνὸ δὲν ὑπάρχει οὐσία ἀνυπόστατος²⁹. Σὲ αὐτὴν τὴ συνάφεια δὲν εἶναι δυνατὸν «νὰ διανοηθεῖ» κάποιος ὅτι μπορεῖ ὁ Θεὸς νὰ ὑπάρχει ὡς μία γενικὴ ἀπρόσωπη θεϊκὴ οὐσία, ἀνυπόστατα, μὴ προσωπικά. Δὲν ὑπάρχει οὐσία ἀνυπόστατη καὶ πρόσωπα ἄνευ οὐσίας. Ὁ Τριαδικὸς Θεὸς δὲν ὑπάρχει πρῶτα ὡς θεότητα καὶ μετὰ ὡς τριάδα. Ἐπομένως δὲν

27. Βλ. Μητρ. Περγάμου Ἰωάννης Ζηζιούλας, «Ἀπὸ τὸ προσωπεῖον εἰς τὸ πρόσωπον: Ἡ συμβολὴ τῆς πατερικῆς θεολογίας εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ προσώπου», *Ἐποπτεία*, τ. 73 (1982), σ. 944.

28. Μ. Βασιλείου, *Ὁμιλία α' Εἰς τὴν Ἑξαήμερον*, 3, PG 29, 52.

29. Βλ. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, *Πρὸς τὸν ἐπίσκοπον δῆθεν τοῦ Δαραίας τὸν Ἰακωβίτην*, ια'-ιβ', PG 94, 399: «Ἄλλ' οὐ ταυτὸν οὐσία καὶ ὑπόστασις [...]. Ὅτι μὲν οὖν οὐκ ἔστιν οὐσία ἀνυπόστατος, ἴσμεν σαφῶς».

δίδεται προτεραιότητα στην ουσία και τὰ πρόσωπα δὲν ἀκολουθοῦν³⁰, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἀρχαία φιλοσοφία ποὺ τὴ θεότητα τὴν καθιστᾶ θεὸ μία ἀπρόσωπη οὐσία.

Τὰ πρόσωπα εἶναι ὁμοούσια· ἔχουν κοινὲς ιδιότητες ἀλλὰ καὶ τὰ προαναφερθέντα ἀκοινωνήτα χαρακτηριστικά. Ἡ οὐσία εἶναι «ἀμέριστος ἐν μεμερισμένοις», σύμφωνα μὲ τὸν ἅγιο Γρηγόριο τὸν Ναζιανζηνό³¹. Ἡ αἰτία³² τοῦ εἶναι τοῦ Θεοῦ πηγάζει ἀπὸ τὸ πρόσωπο τοῦ Πατρὸς³³. Οἱ διακρίσεις τῶν προσώπων ἀπὸ τοὺς Πατέρες γίνονται μὲ βάση τὴν εἰσαγωγή τῆς αἰτίας. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης ἰδιαίτερος τὰ διευκρινίζει αὐτὰ μὲ συγκροτημένη συλλογιστικὴ στὸ ἔργο του *Περὶ τοῦ μὴ εἶναι τρεῖς θεοὺς*³⁴, μὲ βάση τὴ διάκριση αἰτίου καὶ ἐκ τοῦ αἰτίου. «Αἴτιο τοῦ τρόπου ὑπαρξῆς τῆς Ἁγίας Τριάδας καθεαυτὴν εἶναι μόνο τὸ πρόσωπο τοῦ Θεοῦ Πατέρα»³⁵.

Ὡς ἐκ τούτου, ἀφοῦ δὲν προηγείται ἡ οὐσία ὡς αἰτία ὑπάρξεως τῆς ἁγίας Τριάδος, ἡ ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι ἀναγκαστικὴ. Ἡ αἰτία ὑπάρξεως τῆς ἁγίας Τριάδος ἀπομένει νὰ συνδεθεῖ μὲ τὴν ἐλευθερία. Ἡ ἐλευθερία τοῦ Πατρὸς κάνει νὰ ὑπάρχει ὁ Θεὸς ὡς τριάδα αἰώνια καὶ αἰδία³⁶. Ὁ Πατὴρ αἰωνίως γεννᾷ τὸν Υἱὸ καὶ ἐκπορεύει τὸ ἅγιο Πνεῦμα καὶ ταυτοχρόνως εἶναι «τῆς ἰδίας αὐτοῦ ὑποστάσεως θελητῆς»³⁷.

Ἐπιπλέον οἱ Πατέρες συνέδεσαν τὴν ἐλευθερία τοῦ Πατρὸς μὲ τὴ βούληση τοῦ Πατρὸς. Ἐμεῖς οἱ ἄνθρωποι ταυτίζουμε τὴν ἐλευθερία μὲ τὴ δυνατότητα τῆς ἐπιλογῆς ἀνάμεσα σὲ δύο τοῦλάχιστον πραγματικότητες. Γιὰ τοὺς Πατέρες ἡ βούληση τοῦ Θεοῦ δὲν ἔχει τὴν ἴδια ἔννοια

30. Τὸ ὅτι στὴ μυθολογικὴ παράδοση τῆς ἀρχαιότητος ἔννοιες ὅπως ἡ Εἰμαρμένη μορφοποιοῦνται ἀνθρωπομορφικὰ μὲ μία «μάσκα», ἕνα ἀνθρωποπροσωπεῖο, εἶναι κάτι ποὺ ἀπέχει παρασάγγας ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ προσώπου ὅπως τὸ ὀρίζουν οἱ Καππαδόκες Πατέρες.

31. Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, *Λόγοι* 31, 14, PG 36, 149A.

32. Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, *Γ' Θεολογικὸς Λόγος*, PG 36, 100A.

33. Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, *Γ' Θεολογικὸς Λόγος*, PG 36, 100A. Βλ. Ἰω. Ζηζιούλας, «Ἀπὸ τὸ προσωπεῖον εἰς τὸ πρόσωπον...», ὅ.π., σ. 946.

34. Γρηγορίου Νύσσης, *Περὶ τοῦ μὴ εἶναι τρεῖς θεοὺς. Πρὸς Ἀβλάβιον*, PG 45, 116-136, ἰδίως 133B: «.

35. Ν. Ἀ. Ματσούκας, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία*, τ. Γ', ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 82.

36. Βλ. Ν. Ἀ. Ματσούκας, *Δογματικὴ...*, ὅ.π., σ. 82.

37. Μ. Ἀθανασίου, *Κατὰ Ἀρειανῶν* Γ', 66, PG 26, 461C.

μὲ τὴν βούληση τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδή τῆς ἐκλογῆς μεταξύ δύο δυνατοτήτων, ὅπως σημειώνει ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος: «ὥστε τούτῳ μὲν ἐκλέγεσθαι ἐκείνῳ δὲ μὴ αἰρεῖσθαι»³⁸. Γιατὶ αὐτὸ ποὺ χαρακτηρίζει τὸ Ἄκτιστο εἶναι ὅτι δὲν προϋπάρχει αὐτοῦ ἄλλη πραγματικότητα. Ἔτσι ἡ βούληση τοῦ Θεοῦ ἐπ' οὐδενὶ συνδέεται μὲ τὴν ἀνθρώπινη ἐκλογή. Ἐπομένως στὸν Θεὸ ἀπομένει ἢ νὰ ὑπάρχει ἀναγκαστικὰ ἀπὸ τὴν οὐσία Του (ὅπως στοὺς ἀρχαίους) ἢ νὰ ὑπάρχει ἐπειδὴ ἐλεύθερα καταφάσκει τὸν ἑαυτό Του. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Νανζιανζηνὸς τὰ περιγράφει αὐτὰ στὸν *Γ' Θεολογικὸ Λόγο* του³⁹.

Γι' αὐτὸ ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ ὑπαρξὴ στὸν Θεὸ ταυτίζονται. Τὸ ναὶ στὴν ὑπαρξὴ Του εἶναι ταυτόσημο μὲ τὸ ναὶ στὴν τριαδικὴ Του ὑπαρξή. Ὁ Θεὸς ἀσκεῖ τὴν ἐλευθερία Του μόνον ὡς κατάφαση. Κάτι ἀντίστοιχο λέγει ὁ ἀπόστολος Παῦλος γιὰ τὸν Χριστό: «οὐκ ἐγένετο ναὶ καὶ οὐ ἀλλὰ ναὶ ἐν αὐτῷ γέγονεν»⁴⁰. Ὅποτε, ἀσκούμενη ἡ ἐλευθερία Του ὡς ναὶ, ταυτίζεται μὲ τὴν ἀγάπη: «ὁ θεὸς ἀγάπη ἐστὶ»⁴¹. Ἐδῶ πλέον ἡ ἀγάπη, στὴν ὀρθόδοξη ἀνατολικὴ θεολογία, δὲν εἶναι συναίσθημα ἢ ὀτιδήποτε σχετικὸ, ἀλλὰ Κοινωνία. Ἡ ἀγάπη περὶ τὴν ὄντολογία.

Ἀποδεχόμενοι λοιπὸν μία «εἰδική», ἀσύλληπτη, μυστηριακὴ ἐλευθερία, τὴν ὁποία ἀσκεῖ ὁ Θεὸς ὡς ναὶ στὴν ἴδια Του τὴν ὑπαρξή, παύει ἡ ὑπαρξὴ Του νὰ εἶναι ἀναγκαστικὴ. Ὁ Θεὸς κατὰ τὴν ὀρθόδοξη ἀντίληψη εἶναι ὄντως ἐλεύθερος διότι πιστεύουμε ὅτι εἶναι ἐλεύθερος παντὸς δεδομένου, περιλαμβανομένης καὶ τῆς ἰδίας τῆς ὑπάρξεώς Του. Δὲν τὸν ὑποχρεώνει ἡ οὐσία Του νὰ ὑπάρχει, θέλει καὶ εἶναι, σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὴν ἀρχαία σκέψη, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία καὶ οἱ θεοὶ εἶναι ὑποταγμένοι καὶ αὐτοὶ σὲ ἀπρόσωπα φυσικὰ στοιχεῖα (ὕλη, ιδέες, πανδεχές), σὲ κάποια προϋπάρχουσα δύναμη, στὴν Εἴμαρμένη⁴², τὴ νομοτέλεια, τὴν τάξη καὶ ἁρμονία. Τοιοῦτοτρόπως ὁ Θεὸς εἶναι Ἐκεῖνος ποὺ ταυτίζεται ἀπολύτως μὲ τὴν ἐλευθερία: ἐξ οὗ καὶ τό:

38. Μ. Ἀθανασίου, *Κατὰ Ἀρειανῶν Γ'*, 66, PG 26, 464A.

39. Γρηγορίου Νανζιανζηνοῦ, *Γ' Θεολογικὸς Λόγος* [ΚΘ'], ζ', PG 36, 81D: «οὐδὲ γὰρ ἦν τι πρότερον. ἢ τὸ μὲν αὐτοῦ θελήσαν, τὸ δὲ θεληθέν; μεριστὸς οὖν. πῶς δὲ οὐ θελήσεως καὶ οὗτος, κατὰ σέ, πρόβλημα; εἰ δὲ οὐ θέλων, τί τὸ βιασάμενον εἰς τὸ εἶναι; καὶ πῶς θεός, εἰ βεβίασται, καὶ ταῦτα οὐκ ἄλλο τι ἢ αὐτὸ τὸ εἶναι θεός;».

40. *Β' Κορ.* 1, 19.

41. *Α' Ιω.* 4, 8 καὶ 4, 16.

42. Βλ. Π. Ἡλιοπούλου, *Ἡ Εἴμαρμένη στὴν ἀρχαία φιλοσοφία*, ὅ.π.

«οὐ δὲ τὸ πνεῦμα Κυρίου, <ἐκεῖ> ἐλευθερία»⁴³. Ὁ Θεὸς ἀσκει τὴν ἐλευθερία Του μόνον ἐν κοινωνίᾳ μεταξὺ τῶν τριαδικῶν προσώπων.

Μία τέτοια ἀντίληψη περὶ προσωπικοῦ, Τριαδικοῦ Θεοῦ ἔχει ριζικές ἐπιπτώσεις καὶ στὴ χριστιανικὴ κοσμολογία καὶ ἀνθρωπολογία, στὸν τρόπο ποὺ θὰ κατανοήσουμε τὴν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου. Ἀφοῦ ὁ Θεὸς ὁ Τριαδικὸς εἶναι ἀπολύτως ἐλεύθερος, σημαίνει ὅτι καὶ ἡ δημιουργία τῆς κτίσεως δὲν ἦταν ἀναγκαστικὴ στὸν Θεό. Ὁ Θεὸς θέλησε τὸν κόσμο, ἀλλὰ μποροῦσε νὰ ὑπάρχει καὶ χωρὶς τὸν κόσμο/κτίση. Καὶ ὑπῆρξε χωρὶς αὐτόν. Ἡ ὑπαρξὴ τῶν ὄντων ἐπομένως δὲν ἀποτελεῖ προἶόν θεϊκῆς ἀνάγκης ἀλλὰ γεγονὸς ποὺ προῆλθε ἐκ τῆς θείας ἐλευθερίας, γι' αὐτὸ καὶ εἶναι δῶρο ποὺ ἀσκεῖται ὡς ἀγάπη. Ἄρα μεταξὺ κτιστοῦ καὶ Ἀκτίστου ὑπάρχει διαλεκτικὴ σχέση, γεγονὸς ποὺ προσφέρει μίαν ἄλλη προοπτικὴ.

Ἀσκούμενη ἐλεύθερα, ἡ δημιουργικὴ ἐνέργεια τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ δημιουργεῖ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος. Τὰ ὄντα δὲν προέρχονται ἀπὸ προϋπάρχουσα «ὕλη» οὔτε ἀπορρέουν ἀπὸ κάποια θεϊκὴ οὐσία. Μὲ τὸ «Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ θεός»⁴⁴, ἡ δημιουργία τίθεται κατ' εὐθείαν σὲ ἀναφορὰ πρὸς Κάποιον ποὺ εἶναι πρόσωπο καὶ ὄχι μὲ κάτι ἀπρόσωπο, ποὺ τὴ δημιουργεῖ ἐδῶ καὶ τώρα καὶ γιὰ πάντα («καὶ ἤρκεται καὶ οὐ παύσεται»)⁴⁵. Ἡ ἀγία Γραφὴ ἐνδιαφέρεται νὰ πεῖ ποιὸς ἔφτιαξε τὸν χρόνο, τὸν κόσμο. Μέσα στὸν χρόνο θὰ ἐξελιχθοῦν γεγονότα τὰ ὁποῖα θὰ κατευθύνουν τὴν ἀρχόμενη ἱστορία ὄχι σὲ ἓνα κλειστὸ ἀπώτερο παρελθὸν ἀλλὰ σὲ ἓνα ἀνοικτὸ αἴσιο μυστηριῶδες μέλλον. Εἶναι ἓνα ἄλλο, νέο στοιχεῖο ἀπέναντι στὴν ἐλληνικὴ σκέψη.

Αὐτὴ ἡ δυναμικὴ τοῦ χρόνου προκύπτει καὶ μέσα ἀπὸ τὴν προοδευτικὴ δημιουργία τῆς κτίσεως σὲ ἑπτὰ ἡμέρες. Τὸ περιβάλλον φτιάχτηκε γιὰ νὰ προσφερθεῖ στὸν ἄνθρωπο καὶ αὐτὸς μὲ τὴ σειρά του δημιουργήθηκε γιὰ νὰ τὸ προσφέρει μαζί μὲ τὸν ἑαυτό του στὸν Υἱὸ καὶ Λόγο τοῦ Θεοῦ, προκειμένου νὰ ἐνανθρωπισθεῖ, καθ' ὅτι αὐτὸς εἶναι κατὰ τὸν ἅγιο Μάξιμο Ὁμολογητὴ ὁ «προεπινοούμενος σκοπός»⁴⁶ τῆς δημιουργίας.

43. Β' Κορ. 3, 17.

44. Γεν. 1, 1.

45. Ἁγ. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος ΚΘ' Περὶ Υἱοῦ, PG 36, 89-90.

46. Ἁγ. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, Προεγνωσμένου Πρὸ καταβολῆς κόσμου, PG 90, 621A. Πρβλ. Ἁγίου Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου, «Ἀπολογία ὑπὲρ τοῦ ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ

Καὶ ἐδῶ ἔχουμε κάτι τὸ ἐντελῶς καινούργιο καὶ γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Διότι δὲν ὑπάρχει οὔτε ἀνθρώπινη οὐσία ἀνυπόστατη⁴⁷. Ὁ ἄνθρωπος δημιουργεῖται ὡς συγκεκριμένη ὑπόσταση, ὡς Ἀδάμ, κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ, δηλαδή τοῦ μέλλοντος νὰ ἐναθρωπισθεῖ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ («πρωτότοκος πάσης κτίσεως»)⁴⁸ ἀφοῦ, ὅπως ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης καὶ ὁ ἀπόστολος Παῦλος μᾶς βεβαιώνουν, «πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο»⁴⁹ καὶ «ὅτι ἐξ αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα»⁵⁰.

Ἀλλὰ τὸ περιεχόμενο τοῦ κατ' εἰκόνα, μὲ βάση τὴ διάκριση κτιστοῦ-ἄκτιστου, δὲν σχετίζεται μὲ τὴν ἄκτιστη οὐσία τοῦ Θεοῦ. Ὡς ἐκ τούτου, ἡ μόνη συσχέτιση ἀφορᾷ τὸν τρόπο ὑπάρξεώς Του, δηλαδή τὴν ἐλευθερία ὡς ἀγάπη. Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου ὅμως δὲν εἶναι αὐτοθεμελίωτη, καθ' ὅτι ὡς κτίσμα ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ὁ αἴτιος τοῦ ἑαυτοῦ του. Βεβαίως κάποιος θὰ μπορούσε νὰ ρωτήσει: Κατὰ πόσον καὶ ἐδῶ εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἐλεύθερος, ἐφ' ὅσον ὁ ἴδιος δὲν ἀποφάσισε τὴ δημιουργία του, ἐφ' ὅσον βρῖσκεται ἐνώπιον δεδομένων καταστάσεων ποὺ τοῦ προκαλοῦν τὴν ἐλευθερία;

Ἡ ἀνθρωπίνη ἐλευθερία δὲν συνδέεται στὴν ὀρθόδοξη θεολογία μὲ τὴ δυνατότητα αὐθύπαρξης τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ μὲ τὴ δυνατότητα θετικῆς ἀνταπόκρισης στὴν κλήση τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ γιὰ ἔνωση στὸ πρόσωπο τοῦ Υἱοῦ. Ὁ Θεὸς ζήτησε τὴν ἐλεύθερη ἀπάντηση τοῦ ἀνθρώπου Ἀδάμ στὴν κλήση γιὰ κοινωνία μαζί Του, γιὰ θέωση, δὲν ἤθελε ὅμως μία ὑποχρεωτικὴ κοινωνία.

Ἡ δίψα γιὰ ἀθανασία, νὰ γίνεῖ ὁ ἄνθρωπος θεὸς δὲν εἶναι πλέον ὕβρις, ὅπως στὸν ἀρχαιοελληνικὸ χῶρο, ἀλλὰ εὐλογία, συνέπεια τῆς προσκλήσεως τοῦ Ἰδίου τοῦ Θεοῦ, ἡ πραγματοποίηση τῆς ὁποίας ἐναποτίθεται στὸ αὐτεξούσιό του, τὴν ἀνθρώπινη ἐλευθερία. Ἐδῶ βρῖσκεται τό «ἀπόλυτο» τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι πλέον ἀπόλυτα ἐλεύθερος νὰ συμμετάσχει σὲ κάτι ἐντελῶς νέο: στὸ

“Ἀοράτου Πολέμου” κειμένου σημειώματος περὶ τῆς Κυρίας ἡμῶν Θεοτόκου», στὸ: Συμβουλευτικὸν Ἐγχειρίδιον, ἧτοι περὶ φυλακῆς τῶν πέντε αἰσθήσεων, ἔκδ. ε', Υἱὸν Σωτ. Σχοινᾶ, ἐν Βόλῳ 1983, σσ. 207-216.

47. Μ. Βασιλείου, Πρὸς Ἀμφιλόχιον, Ἐπιστολὴ 38, 2, PG 32, 325 κ.έ.

48. Κολοσσ. 1, 15.

49. Ἰω. 1, 3· Κολοσσ. 1, 16· Ἐβρ. 1, 2.

50. Ρωμ. 11, 36.

καθ' ὁμοίωσιν. Ἡ ἐλευθερία του αὐτὴ εἶναι ἀξεριζώτη καὶ θὰ παραμένει καὶ μετὰ συντελείας «τοῦ αἰῶνος τούτου»⁵¹. Ἡ συγγένεια αὐτὴ μέσῳ τοῦ καθ' εἰκόνα καὶ τοῦ καθ' ὁμοίωσιν δὲν παραπέμπει ὅμως σὲ μία φυσικὴ συγγένεια, ὅπως στὸν Πλάτωνα μὲ τὴ φυσικὴ ἀθανασία τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ σὲ μία συγγένεια τοῦ τρόπου ὑπάρξεως, ἀσκήσεως δηλαδὴ τῆς ἐλευθερίας θετικὰ πρὸς τὸν Θεό, ὡς ναὶ πρὸς τὸ καθ' ὁμοίωσιν.

Αὐτὴ ἡ θέωση, γιὰ τὴν ὀρθόδοξη θεολογία, θὰ ἦταν ἀποτέλεσμα ὄχι μιᾶς ἀτομικῆς ἠθικῆς πράξεως, μιᾶς ἠθικῆς βελτίωσης τοῦ ἀρχικοῦ φυσικοῦ, ἀλλὰ τῆς ἐνώσεως τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Υἱὸ διὰ τῆς ἐλεύθερης συγκαταθέσεώς του. Ἡ ἀθανασία δὲν εἶναι φυσικὴ ἀλλὰ προσωπικὴ. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ὑπερβαίνονται τὰ ἀρχικὰ φυσικὰ ὅρια: «*Νενίκηνται τῆς φύσεως οἱ ὄροι*»⁵².

Ἡ ἀρχέγονη ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου, τὸ δῶρο αὐτὸ τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ, τοῦ παρέχει τὴ δυνατότητα «*νὰ ἐπιλέγει*» ἐλεύθερα. Ἀλλὰ τὴ δυνατότητα τῆς ἐπιλογῆς αὐτῆς δὲν θὰ πρέπει νὰ τὴν ἐννοήσουμε μὲ κριτήρια μεταπροπατορικά, ὡς μιὰ ἐκλογὴ μεταξὺ «*καλοῦ καὶ κακοῦ*». Ἡ «*δυνατότητα τῆς ἐκλογῆς ὡς ἐκλογὴ δὲν ἦταν καθόλου δυνατὴ*. Γιατὶ δὲν ὑπῆρχε τίποτα κακὸ νὰ ἐκλέξει, ὅλα βρίσκονται ὑπὸ τὴν χάρι τοῦ θεοῦ. Ἡ μόνη δυνατότητα ἐκλογῆς ποὺ θὰ μπορούσε νὰ νοηθεῖ θὰ ἦταν μιὰ ἐκλογὴ ἀρνήσεως τοῦ θεοῦ καὶ στροφῆς ἀποκλειστικὰ στὸν ἑαυτό του, πράξη μὲ τὴν ὁποία ταυτίστηκε μὲ τὸ κακό»⁵³.

Ὁ πρωτόπλαστος Ἀδὰμ ἐπέλεξε νὰ βεβαιώσει τὴν ὕπαρξή του ὄχι μέσῳ τῆς κοινωνίας του μὲ τὸν Θεὸ ἀλλὰ διὰ τῆς ἀρνήσεως τοῦ Θεοῦ, αὐτοαναφορικὰ. Ἡ ἀθανασία ἀπὸ γεγονὸς ἐνώσεως ἐν τῷ Υἱῷ μετατέθηκε στὴν ἀναζήτηση τῆς καθομοιώσεως, στὴ λήψη μιᾶς οὐσίας, στὴ βρώση ἐνὸς καρποῦ, ἥτοι τὴν μετέθεσε στὸ ἐπίπεδο τῆς φύσεως. Αὐτὴν τὴν Ἀδαμικὴ ἐπιλογὴ συστηματοποιοῦν εὐρύτερα οἱ θρησκείες, ὅπως στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ φιλοσοφία κυρίως ὁ Πλάτων. Ὁ ἄνθρωπος ἀπέκτησε τὴν ἐμπειρία μιᾶς παρείσακτης παρυποστάσεως τοῦ κακοῦ. Καὶ ἔτσι ὁ θάνατος ἀπὸ ἐνδεχόμενο τῆς τρεπτῆς μας φύσεως ἐγίνε σταθερὸς, ἀναπόφευκτος.

51. *Ματθ.* 13, 40.

52. Εἰρμὸς θ' ὦδης, Κανόνας τῆς ἑορτῆς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου.

53. Γ. Φλωρόφσκυ, *Δημιουργία καὶ ἀπολύτρωση*, μετὰφρ. Π. Πάλλης, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 78.

Ἐκτοτε, ἡ ἀρχέγονη ἐλευθερία του τραυματίστηκε. Παρ' ὅλα αὐτὰ παραμένει τὸ κατ' εἰκόνα: «*Εἰκὼν εἰμι, τῆς ἀρρόγητου δόξης σου, εἰ καὶ στίγματα φέρω πταισμάτων*»⁵⁴. Στὴν αὐτοαναφορική του προσπάθεια ὁ ἄνθρωπος «*νὰ θεραπεύσει*» τὸ κακὸ ποὺ παρήγαγε, δὲν ἀντιλαμβάνεται ὅτι ταυτοχρόνως δημιουργεῖ νέο κακὸ⁵⁵ ὅσο κινεῖται στὸ ἐπίπεδο τῆς φύσεως. Ἔτσι ἀνατροφοδοτεῖ ἕναν ἀδιέξοδο φαῦλο κύκλο. Τὸ ἀρχαιο-ελληνικὸ διαδοχικὸ σχῆμα ὕβρις, ἄτη, νέμεσις-τίσις περιγράφει ἐξαιρετικὰ τὴν πορεία τοῦ ἐγκλωβισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου στὸ ἐπίπεδο τῆς φύσεως.

Καὶ σὲ αὐτὴν τὴν κατάσταση ὁ Τριαδικὸς Θεὸς ἐπιμένει νὰ καλεῖ τὸν ἄνθρωπο σὲ συνεργασία μέσα ἀπὸ μιὰ ἀλυσίδα προσωπικῶν προσκλήσεων καὶ ἐκλογῶν, ἀρχῆς γενομένης διὰ τοῦ προπάτορος Ἀβραάμ, ὅπως προτυπώνεται στὴ ρήση: «*ἔξελθε ἐκ τῆς γῆς σου καὶ ἐκ τῆς συγγενείας σου καὶ ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ πατρός σου καὶ δεῦρο εἰς τὴν γῆν, ἣν ἄν σοι δείξω*»⁵⁶. Ἔτσι σχηματίζεται τὸ ἱερὸ λείμμα, συγκροτεῖται ἡ ρίζα Ἰεσσαί, ἐκ τῆς ὁποίας θὰ προέλθει ἡ Παναγία. Διὰ τοῦ ναὶ τῆς Παναγίας πρὸς τὴν κλήση τοῦ τριαδικοῦ Θεοῦ, θὰ λάβει σάρκα ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ.

Ὁ Χριστὸς ὡς ὁ Νέος Ἀδὰμ ἐλεύθερα κατέρχεται, λαμβάνει τὴν ἀνθρώπινη φύση ὅχι μέσῳ τῆς βιολογικῆς διαδοχῆς ποὺ προέκυψε μετὰ ἀπὸ τὸ προπατορικὸ ἁμάρτημα. Γεννᾶται χωρὶς τὴν παρεμβολὴ τῶν φυσικῶν βιολογικῶν νόμων, ἐκ Πνεύματος ἁγίου. Καὶ στὴν ἐνσάρκωση ἀποκαλύπτεται πόσο ὁ Θεὸς σέβεται τὴν ἀνθρώπινη ἐλευθερία. Ὅπως μέσῳ τοῦ ἀρχικοῦ Ἀδὰμ ὁ ἄνθρωπος ἀνακόπτει τὴν πορεία τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ, τώρα στὸ πρόσωπο τοῦ Θεανθρώπου ἡ ἀνθρώπινη ἐλευθερία ἀνακαινίζεται.

Ἡ ἐνανθρώπηση τοῦ Χριστοῦ καὶ τὰ ὑπόλοιπα γεγονότα τῆς θείας Οἰκονομίας ἀνακεφαλαιώνονται στὴν Ἐκκλησία. Ἐντασσομένος ὁ ἄνθρωπος μυστηριακὰ σὲ αὐτὴν, δὲν ἐπιστρέφει ἀπλῶς στὴ δυναμικὴ τῆς ἀρχέγονης ἐλευθερίας ἀλλὰ ξανοίγεται ἐν αὐτῇ στὸ εὔρος τῆς ἐλευθερίας τοῦ Νέου Ἀδὰμ, τοῦ Χριστοῦ, στὴν πρόγευση τῆς ἐσχατολογικῆς,

54. Νεκρώσιμο εὐλογητᾶριο ἀπὸ τὴν Ἀκολουθία εἰς κεκοιμημένους.

55. Βλ. στὸ ἄρθρο μας «Προπατορικὸ ἁμάρτημα καὶ τεχνικὸ πνεῦμα», *Θεολογία*, τ. 91, 1 (2020), σ. 217.

56. *Γεν.* 12, 1.

προσωπικής άθανασίας και έλευθερίας τών υιών του Θεού. Στην Έκκλησία ο άνθρωπος ξαναγεννιέται άνωθεν έν Χριστώ, δια του άγίου Πνεύματος, χωρίς ή κτιστότητα να είναι αναιρέσιμη. Ο Χριστός, προσλαμβάνοντας την κτιστότητα, δέν την καταργεί ούτε την μειώνει αλλά την μεταμορφώνει. Χάρη στην ένωση τών δύο φύσεων στο πρόσωπο του Χριστού, κάθε διχασμός ύπερβαίνεται, όπως άποτυπώνεται στις αποφάσεις της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου της Χαλκηδόνας (451). Αυτή είναι ή όρθοδοξη άπάντηση στο δράμα της ανθρωπίνης έλευθερίας, στο δηλητήριο, στην μοχθηρότητα του κακού.

Το μεσότοιχον της έχθρας καθηρέθη. Ουδεις μονισμός ή δυϊσμός έχει θέση. Δέν ύπάρχει ρήξη μεταξύ του δημιουργημένου κόσμου και του Άκτίστου, μεταξύ αναγκαιότητας και έλευθερίας, χάρις στο πρόσωπο του ένανθρωπήσαντος Χριστού. Ο κόσμος έν Χριστώ δέν γνωρίζει μανιχαϊστικές διαιρέσεις, όπως φυσικό και ύπερφυσικό κ.λπ. Ο Χριστός είναι έν τω ανθρώπω και ο άνθρωπος έν τω Χριστώ⁵⁷. Στην όρθοδοξη θεολογία ο άνθρωπος είναι κάτι πιό συγκλονιστικό από ένα άπλο δημιούργημα, αφού δια του Χριστού, της δευτέρας ύποστάσεως της άγίας Τριάδος, ένσωματώνεται στη θεία ζωή. Για τον λόγο αυτόν στη θεία Λειτουργία ή ανθρωπίνη έλευθερία ολοκληρώνεται λαμβάνοντας εύχαριστιακό χαρακτήρα: «Υπέρ τούτων άπάντων εύχαριστούμέν σοι...»⁵⁸.

Ός έκ τούτου, στην όρθοδοξη αντίληψη ή έλευθερία του ανθρώπου δέν είναι αυτόνομη, άτομικιστική, ανθρωποκεντρική, φυσιοκρατική αλλά είναι προσωπική, χριστοκεντρική. Έδω προβάλλεται μία έκδοχή της έλευθερίας, που ή έτερότητα, ο Ά(ά)λλος, δέν είναι άπειλή αλλά ή πηγή της. Ός έκ τούτου, και ή σωτηρία δέν είναι μία μυστικιστική ένωση με το θείο, που λαμβάνει χώρα στο έσωτερικό του ανθρώπου, στην καρδιά του. Έπιπλέον, δέν προϋποθέτει την άπομόνωση και την ήσυχία, αλλά είναι δώρο του Τριαδικού Θεού, το όποιο έρχεται δια της έντάξεως του πιστού στο πλέγμα σχέσεων του Θεανθρώπου, δι' αυτής της έντάξεως και έν τη Έκκλησία. Έκει κάθε πιστός γνωρίζεται από τον Πατέρα καθ' ότι: «ούχ ότι τον πατέρα έώρακέν τις εί μη ό

57. Ν. Μπερδιάγεφ, *Πνεύμα και έλευθερία*, ό.π., σ. 217.

58. Βλ. Θεία Λειτουργία Ίω. Χρυσοστόμου, *Εύχη άγ. Αναφοράς*.

ὡν παρὰ τοῦ θεοῦ»⁵⁹, δηλαδή ὁ Υἱός. Ἡ ἀθανασία εἶναι προσωπική καὶ ὄχι ἀνθρώπινη κατάκτηση, φυσική ἢ ὑπερφυσική, καταναγκαστική. Τίποτε δὲν εἶναι δέσμιον μιᾶς ἀπρόσωπης ἀρχῆς.

Καὶ ἐνῶ στὴν Ἀνατολή σὲ τοῦτο τὸ ἐρμηνευτικὸ πλαίσιο ἀπάντησαν οἱ Πατέρες στὴν εὐρύτερη πίεση ποὺ ἀσκοῦσε ἡ ἀρχαία φιλοσοφία καὶ ὡς πρὸς τὸ θέμα τῆς ἐλευθερίας, στὴ Δύση φαίνεται ὅτι παράμετροι τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος ἐμφιλοχώρησαν στοὺς Λατίνους Πατέρες, μὲ συνέπεια τὸ ἐρμηνευτικὸ θεολογικὸ τους πλαίσιο νὰ χρωματισθεῖ ἀναλόγως. Τὸ πλαίσιο αὐτὸ θεωρεῖται ἀπὸ πολλοὺς εἰδικοὺς ἢ μήτρα τῆς προβληματικῆς τοῦ νεωτερικοῦ καὶ τοῦ μετανεωτερικοῦ ὑποκειμένου. Εἰδικώτερα, γιὰ νὰ προσεγγίσει κάποιος τὴ νεωτερικὴ καὶ τὴ μετανεωτερικὴ ἐλευθερία, πρέπει νὰ ἀνατρέξει στὸν τρόπο ποὺ κατανοήθηκε ἡ ἐλευθερία τὸν Μεσαίωνα.

Ἀπὸ τοὺς Λατίνους Πατέρες ξεχωρίζει ἡ θεολογία τοῦ ἱ. Αὐγουστίνου, ἡ ὁποία κατὰ γενικὴ ὁμολογία ἐπηρέασε καὶ ἐπηρεάζει τὴν ἐξέλιξη τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης μέχρι σήμερα, κι ὄχι μόνο τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ καὶ κάθε τόπου στὸν ὁποῖο ἐπεκτείνεται ὁ δυτικὸς πολιτισμός. Ἰχνη τῆς θεολογίας του ἀνιχνεύονται καὶ στὶς πλέον ἑτερόκλητες σύγχρονες φιλοσοφικὲς τάσεις. Ὁ ἱερὸς Αὐγουστίνος δὲν εἶναι τυχαῖος. Ἡ μεταστροφή του λαμβάνει ἀγωνιώδεις διαστάσεις. Ἄρκει κάποιος *tolle lege*⁶⁰ νὰ τὸν μελετήσῃ. Σὲ ὅλα του τὰ συγγράμματα (κυρίως στὰ: *Πολιτεία τοῦ Θεοῦ*, *Περὶ ἀγίας Τριάδος*, *Ἐξομολογήσεις*), θὰ ἀνακαλύψῃ προτυπωτικὰ ἕνα ἐρμηνευτικὸ σύστημα στὸ ὁποῖο θεμελιώνεται ἡ αὐτοαναφορικότητα καὶ τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου. Γιατὶ ὅταν λέγει: «ὅταν ἐπικαλοῦμαι τὸν θεὸν μου ... σημαίνει ὅτι τὸν ἐπικαλοῦμαι μέσα μου»⁶¹, σημαίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος γίνεται τόπος φανέρωσης καὶ τοῦ Ἱεροῦ!

Ἡ ἐλευθερία, ὅπως γνωρίζεται σήμερα στὸν δυτικὸ πολιτισμὸ, θεμελιώθηκε ἐν πολλοῖς στὴν θεολογία τοῦ ἱ. Αὐγουστίνου, ὁ ὁποῖος, βασιμμένος (ὅπως καὶ ὁ Ἀριστοτέλης) στὴ διάκριση γενικοῦ καὶ εἰδικοῦ, ὑποστήριξε ὅτι μπορούμε νὰ μιλάμε γιὰ τὸν Θεὸ ὡς θεότητα, καθ' Αὐτόν,

59. Ἰω. 6, 46.

60. Βλ. Φρ. Ἀμπατζοπούλου, *Ἄγ. Αὐγουστίνου Ἐξομολογήσεις*, ὁ.π., τόμ. Β', VIII, 29, σ. 42 καὶ σημ. 75.

61. Φρ. Ἀμπατζοπούλου, *Ἄγ. Αὐγουστίνου Ἐξομολογήσεις*, ὁ.π., σ. 118.

δίδοντας έτσι προτεραιότητα στην ουσία⁶². Ἐπιθυμώντας νὰ καταστήσει κατανοητὸ τὸ τριαδολογικὸ δόγμα, τὸ ἐρμήνευσε σὲ ψυχολογικὸ καὶ γνωσιολογικὸ πλαίσιο, λαμβάνοντας ὡς παράδειγμα ἀναλογίες ἀπὸ ἕναν ἄνθρωπο καὶ ὄχι ἀπὸ «τρεις ἄνθρώπους»⁶³ μέσῳ τριάδων, ταυτίζοντας σὲ μία τριάδα τέτοια τὸν Πατέρα μὲ τὸν νοῦ, τὸν Υἱὸ μὲ τὴ γνώση ποῦ γεννᾷ ὁ νοῦς καὶ τὸ ἅγιο Πνεῦμα μὲ τὴν ἀγάπη ποῦ ἀναπτύσσεται μεταξὺ Πατέρα-Νοῦ καὶ γνώσεως-Υἱοῦ. Σὲ ἄλλο σημεῖο ὁ ἱ. Αὐγουστίνος ἐρμηνεύει τὴν ἁγία Τριάδα μὲ τὸ τριαδικὸ σχῆμα: *μνήμη – νόηση – βούληση*⁶⁴. Μάλιστα ἐδῶ μὲ αὐτὸ τὸ σχῆμα θὰ ταυτίσει τὸν Θεὸ μὲ τὴ βούληση καὶ τὴ δύναμη: «γιατὶ ἡ βούληση καὶ ἡ δύναμη τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Θεός»⁶⁵. Δὲν εἶναι ὅμως τόσο ἀπλᾶ τὰ πράγματα, γιατί μὲ αὐτὸ σχετίζονται καὶ ἐρμηνεῖς σχετικὰ μὲ τοὺς ὄρους οὐσία, ἐνέργεια, ὑπόσταση⁶⁶, πρόσωπο⁶⁷, θεία χάρις, τὸ κατ' εἰκόνα, ψυχὴ, σῶμα, διάκριση σὲ ἐσωτερικὸ καὶ ἐξωτερικὸ ἑαυτοῦ, γνώση⁶⁸, ἀναζήτηση

62. Augustinus, *De Trinitate* VII, 8, 75-88, PL 42, 940-941.

63. Augustinus, *De Trinitate* VII, IV 7, 16-20, PL 42, 939: “*Cum enim dicimus non eundem esse Iacob qui est Abraham, Isaac autem nec Abraham esse nec Iacob, tres esse utique fatemur, Abraham, Isaac et Iacob. Sed cum quaeritur quid tres, respondemus tres homines nomine specialiter pluraliter appellantes?*” [«Καὶ γὰρ λέγοντες μὴ τὸν αὐτὸν εἶναι τὸν Ἰακώβ τῷ Ἀβραάμ, τὸν δὲ Ἰσαὰκ μὴτε Ἀβραάμ <εἶναι> μὴτε Ἰακώβ, τρεῖς εἶναι πάντως ὁμολογοῦμεν, Ἀβραάμ, Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ. Ἄλλ ἐπειδὴν ζητῆται τί τρεῖς, ἀποκρινόμεθα τρεῖς ἄνθρώπους ὀνόματι εἰδικῶ τούτους πληθυντικῶς προσαγορεύοντες» (Περὶ Τριάδος Ζ', IV 7, 17-22, Μ. Παπαθωμόπουλος, Ἰ. Τσαβαρῆ, G. Rigotti, Αὐγουστίνου, Περὶ Τριάδος: Βιβλία Πεντεκαίδεκα, ἅπερ ἐκ τῆς Λατίνων διαλέκτου εἰς τὴν Ἑλλάδα μετένεγκε Μάξιμος ὁ Πλανούδης, Εἰσαγωγή, ἑλληνικὸ καὶ λατινικὸ κείμενο, γλωσσάριο, *Editio princeps*, τόμ. πρῶτος, Βιβλία Α'-Ζ', ἐκδ. Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1995, σσ. 439-441)].

64. *De Trinitate* X, XI 17, 1-3, PL 42, 982.

65. Φρ. Ἀμπατζοπούλου, Ἁγ. Αὐγουστίνου Ἐξομολογήσεις, ὁ.π., VII, 6, σ. 296. Πρβλ. Πλωτίνου Ἐννεάδες, 4, 3, 9, 38.

66. Ὁ ἱ. Αὐγουστίνος ὑποστηρίζει ὅτι οἱ Ἕλληνες ὁμιλοῦν γιὰ μία οὐσία, τρεῖς ὑποστάσεις (“*una essentia, tres substantiae*”, *De Trinitate* VII, IV 7, 3, PL 42, 939). Στὴ λατινικὴ ὅμως οὐσία (*essentia*) καὶ ὑπόστασις (*substantia*) εἶναι συνώνυμες ἔννοιες, ὁπότε χρησιμοποιοῦνται τὸ σχῆμα: *μία οὐσία ἢ ὑπόστασις, τρία πρόσωπα* (“*una essentia uel substantia, tres personae*”: *De Trinitate* VII, IV 7, 4, PL 42, 939).

67. *De Trinitate* VII, VI 11, 7-8, PL 42, 943: “*non enim aliud est deo esse, aliud personam esse sed omnino idem*” [«οὐδὲ γὰρ ἕτερον ἐστὶ τῷ Θεῷ τὸ εἶναι, καὶ ἕτερον τὸ πρόσωπον εἶναι ἀλλὰ παντάπασιν τὸ αὐτὸ». (Περὶ Τριάδος Ζ', VI 11, 6-7, Μ. Παπαθωμόπουλος, Ἰ. Τσαβαρῆ, G. Rigotti, ὁ.π., σ. 451)].

68. Aug. *Confessiones* XIII, 11, 12. Φρ. Ἀμπατζοπούλου, Ἁγ. Αὐγουστίνου Ἐξομολογήσεις, ὁ.π., τόμ. Β', σ. 245.

ώς κοινὸ παρονομαστὴ τὴν προτεραιότητα τῆς οὐσίας, τῆς φύσεως⁷⁵, τῆς γνώσεως, τῆς βουλήσεως γιὰ δύναμη. Αὐτὸ φαίνεται καὶ στὴ Διαμαρτύρηση τοῦ Λουθήρου, ὁ ὁποῖος, μεγαλωμένος σὲ αὐγουστινιανὸ περιβάλλον, ἀπλῶς ἀντέστρεψε τοὺς ὅρους ὑπερτιμώντας λόγῳ τῆς καταπίεσης τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας ὅ,τι εἶχε ἐντελῶς ὑποτιμηθεῖ, τραβώντας στα ἄκρα ἐρμηνευτικὰ τὸν Αὐγουστίνου.

Εὐρισκόμενοι καὶ ὡς ὀρθόδοξοι, ὅπως συνηθίζεται πλέον νὰ λέγεται, στὴν ἐποχὴ τῆς Μετανεωτερικότητας, τὴν ὁποία χαρακτηρίζει ἡ ἀπόλυτη ρευστότητα τῶν πραγμάτων, ὁ ἀναθεωρητισμὸς τῶν πάντων, ὅπως φαίνεται καὶ στὸ σύνθημα: “Be who you want to be”, καὶ ἡ ἐξάρτηση ἀπὸ τὴν ψηφιακὴ τεχνολογία, τὸ ζήτημα τῆς ἐλευθερίας ἔρχεται στὸ προσκήνιο καὶ πάλι, ὅπως πάντοτε ἄλλωστε. Πόσο ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐλεύθερος μέσα σὲ ἓνα τεχνοκρατούμενο ψηφιακὸ περιβάλλον, ὅπου ἡ ἐλευθερία θυσιάζεται στὴν εὐκολία, ὅπου εὐκολία καὶ εὐδαιμονία ταυτίζονται; Καὶ ποῦ ἡ ἠθικὴ ἔχει ἀποτύχει ὡς τώρα νὰ ἐξασφαλίσει τὴν ὀρθὴ χρῆση τῆς τεχνολογίας; Πόση ἐλευθερία ἔχει ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος ὅταν δὲν μπορεῖ νὰ συσχετισθεῖ μὲ τίποτε χωρὶς τὴ διαμεσολάβηση τῆς ψηφιακῆς ἐφαρμογῆς καὶ τῆς μηχανῆς; Ὁ ἄνθρωπος στὴν ἐποχὴ τῆς μετανεωτερικότητας φαίνεται νὰ μὴν ἔχει κέντρο, θεμέλιο· μοιάζει νὰ κινεῖται ἀνερμάτιστα, ἀθεμελίωτα, σὲ μία ψευδαίσθηση ὄντολογικῆς αὐτονομίας. Ἡ αὐτοαναφορικότητα γίνεται ἡ ἐσχάτη πηγὴ γιὰ τὸ νόημα καὶ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Θεὸς ἀπωθήθηκε στὸ ὑπερφυσικό, γιὰ νὰ μείνει μόνος ὁ ἄνθρωπος νὰ διαφεντεύσει τὰ τοῦ οἴκου του, πιστεύοντας ὅτι ἡ αὐτονομία θὰ τοῦ χαρίσει τὴν ἐλευθερία. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο, διὰ τῆς αὐτονομίας, νομίζει ὅτι εἶναι ἐλεύθερος. Σὲ αὐτὴν τὴ βάση μπορεῖ κάποιος νὰ κατανοήσει ὅτι στὸν μετανεωτερικὸ κόσμον ἡ ἐλευθερία ἐξαντλεῖται σὲ ἓναν στεῖρο ἀτομικισμό, κινεῖται σὲ ἐπίπεδο ἐπιθυμίας, συναισθήματος, γνώσεως, δυνάμεως, ἐπιβολῆς, ἀνερμάτιστα καὶ πολωτικά.

75. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος δίνει προτεραιότητα στὴ φύση ἔρχεται ἐνώπιον ἀντινομιῶν. Γιατί, τὴν ἴδια στιγμὴ ποῦ θὰ προβάλλει τὴ δική του φύση, θὰ ἔλθει ἀντιμέτωπος μὲ ἄλλες ὑπαρκτὲς πραγματικότητες, ὅπως π.χ. τὸν ἄλλο, τὸ περιβάλλον, οἱ ὁποῖες ἀπειλοῦν τὴ δική του προτεραιότητα. Ἀπὸ αὐτὸ ἀρχίζει τὸ πρόβλημα, διότι καμμία οὐσία δὲν ἀνέχεται προβάδισμα ἄλλης.

Συνοψίζοντας, στην ὀρθόδοξη θεολογία ἡ ἐλευθερία εἶναι ὄντολογική. Δὲν εἶναι ἐπιθυμία οὔτε ἰδέα οὔτε κάποια ἀπρόσωπη ρυθμιστικὴ ἀρχὴ ἢ οὐσία. Εἶναι πρόσωπο καὶ μάλιστα τὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ, μὲ τὸ ὁποῖο κάθε ἄνθρωπος καλεῖται νὰ σχετισθεῖ ἐλεύθερα –κι ὄχι μὲ ἕναν τρόπο ψυχολογικό, γνωσιολογικό, δικανικό ἢ ἠθικό– προκειμένου ἡ ἐλευθερία νὰ ὀλοκληρωθεῖ καὶ νὰ ἀποκτήσει ὡς περιεχόμενο τὴν ἀγάπη. Ὁ ἄνθρωπος γίνεται ὄντως ἐλεύθερος μόνο ὅταν γίνεται πρόσωπο ἐν Χριστῷ. Ἡ γνώση δὲν εἶναι ἀναζήτησις ἀλλὰ ἀποκάλυψις.

Αὐτὴν τὴν ἐλευθερία μᾶς προβάλλει ὁ Χριστός, ὅταν παραιτεῖται ἀπὸ τὸ δικό του θέλημα ἐλεύθερα: «πλὴν οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ’ ὡς σύ»⁷⁶. Αὐτὸ ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα τοῦ εὐαγγελικοῦ μηνύματος, τὸ καινὸ πὸν διαρκῶς κομίζει ὁ Χριστὸς ὡς κοινωνία. Ὁ χῶρος ἀσκήσεως τῆς ἐλευθερίας/ἀγάπης εἶναι αὐτὸς τῆς ἱστορίας, ἡ ὁποία εἶναι καιρός, εὐκαιρία εὐπρόσδεκτος. Τὸ ἐγὼ διασώζεται ὄχι ὅταν στρέφεται μέσα του, ἀλλὰ ὅταν ἴσταται ἀπέναντι σὲ ἕνα σύ. Τὸ ἴδιο καὶ ἡ ἐλευθερία· δὲν μπορεῖ νὰ βρισκεται στὴ στροφή, στὴν ἐσωτερικότητα, ἀλλὰ σὲ ἀναφορὰ μὲ τὴν ἐξωτερικότητα. Διαφορετικά, μὲ βάση τοὺς ἀνατολικοὺς Πατέρες, ἕνα ἀνυπόστατο (ἄ-σχετο) ἐγὼ εἶναι ἀνύπαρκτο καὶ ἡ ἐλευθερία δὲν μπορεῖ νὰ ἐντοπισθεῖ, νὰ ἀσκηθεῖ στὴν ἱστορία χωρὶς ὄντολογικὸ θεμέλιο ἐπέκεινα τοῦ κτιστοῦ. Γι’ αὐτό, ὅπως γνωρίζουμε, ἡ ἄσκηση τῆς ἐλευθερίας εἶναι πάντοτε προσωπικὴ καὶ ὄχι ἀτομικὴ. Προϋποθέτει πάντοτε τὴν παρουσία τοῦ Ἄ(ἄ)λλου καὶ ὄχι τὴν ἀπομόνωσις ἀπὸ τὸν Ἄ(ἄ)λλο, τὴν ἔξοδο ἀπὸ τὴν ἱστορία. Ἡ ἐνδοσκοπήσις, ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὸν κόσμον, ἡ κάθαρσις τῶν παθῶν πρὸς μία ἀτομικὴ πνευματικότητα, ἐκ τῆς αὐτοβελτίωσις καὶ τῆς αὐτοανακάλυψις προερχόμενη, εἶναι κυρίως νεοπλατωνικὰ κατὰλοιπα μιᾶς νεοαποκριφιστικοῦ τύπου παγανιστικῆς νοοτροπίας, πὸν καὶ στὶς ἡμέρες μας δὲν ἔχουν ἐξαντληθεῖ⁷⁷.

76. *Ματθ.* 26, 39.

77. Βλ. R. T. Wallis, *Νεοπλατωνισμός, μετάφρ.* Γ. Σταματέλλος, ἐκδ. Ἀρχέτυπο, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 273.